

Oidipický komplex a budoucnost psychoanalýzy*

David Holub

„Poslechněte si malou příhodu, k níž došlo během této války,“ uvedl ve své přednášce Sigmund Freud v roce 1916. „Jeden ze zdatných stoupenců psychoanalýzy se ocitne jako lékař na německé frontě někde v Polsku a budí pozornost kolegů tím, že se mu příležitostně podaří stav nějakého nemocného neočekávaným způsobem ovlivnit. Když se ho vyptávají, přizná, že používá psychoanalytické metody, a musí se uvolit, že kolegům předá něco ze svého vědění. Každý večer se tedy lékaři vojenského útvaru, kolegové i představení sejdou, aby naslouchali tajným naukám analýzy. Někakou dobu to jde docela dobře, ale když začne posluchačům vykládat o oidipském komplexu, jeden představený vstane a prohlásí, že tomuhle on nevěří, že je to od přednášejícího sprostáctví, vyprávět jim, statečným mužům bojujícím za svou vlast a otcům rodin, takovéhle věci, a že zakazuje, aby se v přednáškách pokračovalo. Tím to skončilo.“ (Freud, 1916).

Více než sto let se generace psychoanalytiků pokoušejí převyprávět příběh o Oidipovi a přiblížit jeho prostřednictvím zákonitosti nevědomé mysli. Freud oidipický komplex nikdy systematicky nevyložil, přesto pro něj byl vlajkovou lodí jeho rozsáhlé a průběžně rozvíjené nauky. Od počátku se stal pojmem, který byl nejvíce spojován s freudovskou psychoanalýzou. Identita „freudiána“ podstatnou měrou závisela na tom, jaké teoretické a metodické novinky do rozšířené verze tohoto konceptu začlení. Oidipický komplex je názorným příkladem toho, jak dnes Freudovu myšlenkovému dědictví rozumíme a jak mu rozumět přestáváme. Měl také nemalý podíl na odporu, který psychoanalýza vyvolala. Podobně jako celá psychoanalytická teorie i pojetí oidipského komplexu se v klinické praxi rozšiřuje a doplňuje. Oidipický komplex je současně odborným termínem a současně se nehorázně dotýká dětské i dospělé zkušenosti každého z nás. Podobně jako thébského krále Laia v Sofoklově dramatu, i nás by delfská věštírna varovala, že vývojovému programu biologického, psychosexuálního a vztahového zrání neunikneme. Ať se nám to líbí nebo ne, osud nám univerzálně připravuje oidipickou situaci, kterou zdařile nebo méně zdařile procházíme.

Oidipický komplex a duševní vývoj

Pro Freuda představoval oidipický komplex klíčovou událost normálního vývoje a současně základní konflikt neuróz. Zachycuje unikátní fázi duševního vývoje, jejíž zdárné vyřešení v mnohém rozhoduje o dalším prožívání člověka, jeho touhách, identitě, osobnosti a budoucích vztazích. Jak Freud předpokládal, u každého z nás se centrální témata dětské sexuality seskupí do oidipského komplexu a toto uspořádání se stane základní strukturou našeho prožívání až do konce života. Žádný člověk nemůže tuto paradigmatickou situaci ani v dospělosti zcela opustit, protože nikdy není definitivně uzavřená; v určitých okamžicích života se člověk znovu stává Oidipem, jenž hledá nové odpovědi na dávné otázky (Mahler, 2001).

Co vlastně můžeme přímým pozorováním dětí zachytit? Freud to ve své přednášce shrnuje takto: „Malinký muž chce mít matku sám pro sebe, přítomnost otce pocítuje jako rušivý fakt, nelibě nese, když si otec dovoluje vůči matce nějaké něžnosti, a dává najevo spokojenost, když otec odcestuje nebo je nepřítomen. Často dává svým citům i přímý výraz slovy, slibuje matce, že se s ní ožení. Erotická povaha této vazby na matku je zřejmá, jestliže hošík ve vztahu k matce dává najevo zcela nezahalenou sexuální zvědavost, požaduje-li, aby u

---

* Publikujeme se souhlasem autora. Článek původně vyšel v časopise Revue psychoanalytická psychoterapie, Zima 2006; VIII/2.

ni mohl v noci spát, chce-li být mermomocí přítomen při jejím mytí a oblékání nebo dokonce pokouší-li se ji svést, jak to matka nejednou konstatuje a se smíchem o tom vypráví. U malého děvčátka se utváří s nutnými obměnami zcela obdobný vztah. Něžná náklonnost k otci, potřeba odstranit matku jako přebytečnou a zaujmout její místo, a koketérie pracující už se všemi prostředky pozdějšího ženství vytvářejí právě u malého děvčátka rozkošný obrázek, pro který zapomínáme na vážnost a případné těžké důsledky této infantilní situace.“ (Freud, 1916). Milostné sexuální touhy vůči rodiči opačného pohlaví jsou příkladem pozitivní formy oidipského komplexu. Současně se rodič stejného pohlaví stává nebezpečným a obávaným soupeřem. V negativní formě oidipského komplexu převažuje láska k rodiči stejného pohlaví a žárlivá nenávist k rodiči druhému. Ve skutečnosti jsou obě varianty zastoupené v proměnlivé míře a nazýváme ji kompletní formou oidipského komplexu.

Dítě ve věku 3-5 let si začíná zřetelně uvědomovat existenci rodičovského páru a rodinného trojúhelníku. Ve svém vnitřním světě zakouší přání tento pár rozdělit, rozbít a obnovit původní výhradní vazbu, ze které se cítí být vyloučené. Žárlí a touží se do rodičovského páru vmezeřit, vniknout do tajemství jejich intimního tělesného a také plodivého vztahu. O rodičovský pár se intenzivně zajímá a alespoň ve své fantazii jej v souladu se svými přáními přetváří a upravuje. Představuje si, že zabije nebo odstraní rodič-rivala a zaujme jeho místo, sexuálně se zmocní druhého rodiče. V realitě mu není jasné, jak je to možné, že jeho matka, která o něj pečuje, krmí a laská jej, mu je přitom tak nepochopitelně nevěrná a chodí s otcem do postele (Mahler, 2001). Opakovaná frustrace citových požadavků postupně ústí v to, že se dítě vzdává výlučného vztahu ve dvou a učí se žít ve složitějších trojúhelníkových vztazích.

Jak v tomto univerzálním vývojovém úkolu obstojí, bude záležet na tom, jak snesitelné pro něj budou incestní přání a úzkosti, žárlivost, vražedné pocity, smutek, vina a touha fantazijně poškozený rodičovský pár znovu opravit. Rodiče pomáhají oidipskou citovost činit stravitelnou a srozumitelnou skrze stovky a tisíce drobných komunikačních výměn. Oidipská situace ale také zraňuje narcisticky. Freud se domníval, že se malý chlapec vzdává svých oidipských přání z úzkosti, že by mohl být otcem za troulalost svých tužeb potrestán. Nyní však také víme, že u chlapce „prožitek bolestných zklamání“ nevychází pouze ze skutečného nebo fantazijního zážitku, že tatínek s jeho sexuálními touhami nesouhlasí, a může ho potrestat kastrací.

Chlapce průběžně zraňuje to, že ví, že je pro svoji dospělou matku sexuálně jaksi nedostatečný. Začne cítit, že jsou jeho agresivní a ostudně slastné popudy špatné nebo směšné. Urážejí ho a pokořují. Navíc dospělí mívají snahu děti za jejich oidipské city pokořovat (Mikota, 2002). Aby se dítě zbavilo těchto narcistických urážek, vzdává se svých láskyplných přání a také objektu své touhy. Po celé období latence se také adaptivně stydí. V adolescenci oidipská tematika mohutně ožívá v nové vlně. Probouzející se tělesné pochody dospívajícího podněcují k přepracování oidipských přání, vztahů a hranic (Horneová, 2006). U dívek například v podobě fantazií, že by byli pro své otce lepšími partnerkami než jejich matky. Zejména mají-li rodiče manželské problémy, chlapecké úvahy se zatoulají k nápadům: „Proč se s ním (otcem) matka nerozvede (a nezůstane se mnou). Proč ho potřebuje? Má přece mě.“

Bezpečný vztah k mamince umožňuje holčičce vstoupit do situace oidipského komplexu a netraumaticky objevit postavu otce ve vnějším světě. Citově zdravá matka dává své malé dceři nevědomé požehnání oidipální lásce k otci a tím i lásce vůči ostatním mužům. Neadekvátnosti ve vztahu s matkou dceři zabraňují tomu, aby svůj zájem o otce rozvinula. Musí v takovém případě popřít svá přání a touhy vůči otci a také popřít myšlenku, že otec disponuje vůbec něčím, co by jí mohl nabídnout. Pokud se otec nepokusí překonat to, že mu jeho žena nevědomě zakazuje oidipální kontakt s dcerou, potvrzuje tak dceři přesvědčení, že by vůči němu neměla mít romantické nebo sexuální pocity (a soupeřivé vůči matce) a že

pocity, které zakouší, jsou špatné (nedostatečně loajální, příliš špinavé, intenzivní, nenasytné, pocíťované vůči špatné osobě atd.). Bez otcovy aktivní podpory je pro dceru nebezpečné obcházet matku, která není schopná nebo ochotná dceři umožnit vstup do oidipálního vztahu s otcem. Často se pak strach identifikovat se s oidipálním otcem projevuje „přehnaně ženským (hyperfemininním) postojem“ (Ogden, 1987). Takové ženy pak nemohou dělat nebo vědět nic „mužského“, například logicky nebo vědecky myslet, diskutovat, vybírat auto a zhostit se malých oprav v domácnosti. Obranným uspořádáním také bývají převažující pocity „žádný muž mi nemůže nic cenného nabídnout, neexistuje nic z toho, co dělají muži, co bych sama nedokázala“. Je pak obtížné od mužů přijmout jakoukoliv pomoc. Zájem o muže (otce) vždy znamená podvádět maminku. V extrémním případě to může vést i k homosexuální partnerské volbě.

Chtěl bych ještě obrátit pozornost na opomíjenou část duševního vývoje, která k oidipskému komplexu patří. Je jí tzv. depresivní pozice, pojem vytvořený Melanií Kleinovou. Označuje takové duševní upořádání, kdy je dítě již schopné vnímat osoby ambivalentně a cítit k nim současně libé i destruktivní pocity. Je také schopné truchlit a zakoušet další složitější emoce. To mu umožňuje odtruchlit ztrátu výlučného vztahu k matce (Britton et al., 1989). Vytvoření depresivní pozice je zcela zásadní. Dítěti umožňuje přežít oidipální zklamání a učit se, že nemůže mít všechno, co by si přálo jen proto, že si to přeje. Musí se smířit s tím, že existují rozdíly mezi generacemi a mezi pohlavími, přijmout skutečnost, že vnější svět není uspořádaný podle jeho představy, že existuje daný řád věcí, kterému nebude nikdy zcela rozumět ani ho mít pod kontrolou. Tajemství obsažená v oidipské situaci podněcují kognitivní¹ vývoj dítěte. Probouzejí jeho zvědavost, tvořivost a schopnost vytvářet a používat symboly pro novou zkušenost. Konflikt mezi vnitřním přáním a frustrující realitou je motorem rodící se schopnosti rozlišovat, učit se a emočně si rozumět. Pomáhá rozvinout smysl pro vnější realitu a objevit vnější svět. Dochází k organizaci fantazijního života. Dítě vytváří psychické představy vztahů a také druhých osob, které ve fantazii miluje, nenávidí, ničí a obnovuje. Oidipské období postihuje především citové vyzrání a dítěti umožňuje zakoušet vášnivé city k osobě druhého pohlaví, které však nesmí být naplněny sexuálně (Lucká, 2006).

Podíl rodičů na oidipské situaci

Psychosexuální vývojový program se v dítěti rozbíhá automaticky. Účast rodičů na zdařilém vyřešení oidipského konfliktu a přijetí jeho genitální sexuality je ovšem klíčová. Rodiče se k dítěti vědomě i nevědomě vztahují přes své vlastní oživené oidipské scénáře a situaci mu mohou ulehčovat nebo podstatně ztěžovat. Například tím, když s dcerou nebo se synem nevědomě zacházejí jako s intimním partnerem. Na čem opravdu záleží, je představa dospělého rodičovského vztahu. Pro dítě - ať již žije s jedním nebo oběma rodiči - je důležité, aby cítilo, že rodič nezavrhuje dospělé partnerství, ale je ve své mysli takové možnosti pro dítě příznivě nakloněn (Hornová, Lanyadoová, 2005). Nevědomá přání jednoho nebo druhého rodiče, svádění a vztahy mezi rodiči hrají podstatnou roli. Fungují-li rodiče jako pár, dítěti umožňují ve fantazii je rozdělovat nebo si hrát s jedním rodičem a druhého vyloučit nebo na něj zapomenout. Přestože se dítě snaží rodiče od sebe oddělit, pro jeho další vývoj je důležité aby se mu to nepovedlo (Tischlerová, 2006).

Je-li soužití rodičů výrazně konfliktní nebo násilné, zatlačuje do pozadí vývojově přiměřená dětská přání rodičovský pár rozdělit. Strach ze ztráty rodičů jako bezpečného páru a úkol držet je pohromadě dítě brzdí ve zkusmém zakoušení nenávisných i láskyplných

---

¹ Fraktály jsou nejsložitější geometrické objekty, které současná matematika zkoumá. Mají opakující se charakteristický tvar v jakémkoli měřítku, na první pohled složitý, ale vytvořený opakovaným použitím jednoduchých pravidel. Fraktály slouží také k modelování a pochopení složitých, dynamických dějů, které se odehrávají v čase.

prožitků v blízkém vztahu. Pokud v extrémních případech narušení rodiče čtou projevy dítěte jako skutečné svádění a nezajistí, aby se nestalo to, co dítě ve svých přáních zkoumá, dochází v psychosexuálním vývoji ke katastrofě.

Ustát trojúhelníkovou situaci z pozice rodičů není samozřejmé a mnoho potenciálních párů intuitivně volí bezdětnost. Thébský královský pár Laios a Iokasta představuje dvojici, kterou narození prvního syna nesmírně děsí. Neví, jak se vypořádat s emočně komplikovanou situací, kdy se dvě osoby stávají třemi. Jako rodiče se nedokáží vyrovnat se závistí, žárlivostí a vražednou nenávistí svého syna respektive s tím, že tyto emoční stavy na svého syna promítají a představují si, že on bude nenávidět je. Thébský pár jako by nebyl o celé situaci schopen přemýšlet, rozvinout složitější vztah a citově vyžrát. Naopak, uchyluje se k drastickým snahám nenáviděnou trojúhelníkovou situaci zcela zahladit. Být ve třech prožívají jako katastrofu. Přejí si, aby Oidipus, který ohrožuje blízkost, důvěrnost a výlučnost jejich vztahu, bez jejich péče zemřel. Můžeme si představit, že si Laios a Iokasta nejen přejí zachovat narcisticky uspokojující individuální sexuální vztah, ale také se brání jako pár dozrát.

Sám král Laios je prototypem narcistického otce, který pravděpodobně sám neprošel oidipskou krizí úspěšně, není schopen snést ani trojúhelníkové uspořádání, ani syna vedle sebe. Ve své nejistotě nedokáže syna vnímat jinak než jako obávaného oidipského rivala, kterého je zapotřebí zničit. Psychické zabíjení synů může v naší době nabývat podoby ignorování, nepřiměřené náročnosti a vyhýbání se vztahu. Soužití mnoha rodičů a jejich schopnost být pro dítě párem podstatně narušuje právě vliv jejich vlastních incestních přání a nenávistí. Tragický Oidipus a Iokasta věří v Sofoklově dramatu ve šťastný sňatek a zakládají rodinu. Postupně však zjišťují, že jejich párové soužití má povahu incestu. Přesvědčení, že jsme se volbou sexuálního partnera úspěšně vymanili z našich původních rodin, nemusí být vůbec pravdivé. Možná na hlubší rovině jen zaměstnáváme cizího člověka, aby nám byl otcem, matkou, bratrem, sestrou – nejbližším rodinným členem, po kterém „opravdu“ incestně toužíme. Mnoho párů proti této hrozné fantazii rozvíjí extrémní obranné chování: přerušují mezi sebou veškerý sexuální kontakt, udržují pouze mimomanželské styky (paradoxně je mimomanželský partner často nevědomě zažíván jako legálnější, protože není blízký člen rodiny) nebo roztácejí kolotoč pravidelných rozvodů a nových manželství. V méně výrazné podobě radost v páru komplikují sexuální dysfunkce (Grier, 2005).

Ozvěny oidipského komplexu u dospělých

Primárním zájmem psychoanalýzy je terapeutická pomoc lidem, kteří se nedokáží kvůli různým poruchám psychického vývoje radovat, pracovat nebo si hrát. Freud právem oidipský komplex považoval za jádro neuróz. „Neurotikům se úloha oprostít se od rodičů nepodaří vůbec, syn zůstane na celý život podřízen autoritě otcově a není s to přenést svoje libido z matky na cizí sexuální objekt. Totéž v opačné kombinaci se může stát údělem dcery.“ (Freud, 1916).

Nemožnost vzdát se oidipských fantazií a připoutání k vnitřní představě rodičů bezděky určuje životy lidem, kteří nikdy psychotherapeutickou pomoc nevyhledali. Způsob vyřešení oidipské krize rozhoduje o citovém zdraví a schopnosti v dospělosti udržovat blízké důvěrné vztahy. Krátce zmíním čtyři jevy, kde můžeme předpokládat dozvuky oidipské situace: volbu partnera v dospělosti, neúspěšnost v práci, arogantní rysy a trojúhelníková uspořádání na pracovišti.

Freud popsala zvláštnosti volby milostného objektu u některých mužů: opakovaný výběr partnerů, kteří s sebou do vztahu přinášejí trojúhelníkové uspořádání. První variantu Freud nazval „poškození třetího“. „Dotyčný nikdy nezvolí za objekt lásky takovou ženu, jež je ještě volná, tedy neprovdané děvče nebo osamocenou paní, nýbrž takovou ženu, na niž může uplatňovat vlastnická práva jiný muž jako manžel, snoubenec nebo přítel. Tatáž žena je

zpočátku přehlížena, anebo může být dokonce předmětem opovržení, pokud nikomu nepatří, zatímco se ihned stává objektem zamilovanosti, jakmile naváže některý z uvedených vztahů k nějakému jinému muži“ (Freud, 1910). Muž si nevybírám za objekt ženu ale celý pár. Takový scénář totiž „zavdává podnět k uspokojování nepřátelských hnutí proti tomu muži, jemuž je milovaná žena vyrvána“.

Druhý princip Freud formuloval jako „lásku k děvkám“. „Cudná a podezření nevyvolávající žena nikdy nemá takový půvab, jenž by z ní učinil objekt lásky, nýbrž má jej jen taková žena, která má nějakým způsobem špatnou pověst a o jejíž věrnosti a spolehlivosti je dovoleno pochybovat. Tato podmínka může mít rozsáhlou řadu variant, od slabého stínu na pověsti manželky, které není proti mysli flirt, až ke zjevně polygammnímu způsobu života nevěstky nebo umělkyně lásky. Teprve vztahy s ženami připomínajícími běhny se stávají vášnivé.“ Probuzejí totiž žárlivost, která se stává nezbytnou součástí takového vztahu.

Překvapivě nesrozumitelné nám může připadat rozporné chování některých mužů kolem nás: navzdory svým nepochybným talentům a dovednostem zůstávají chronicky profesně neúspěšní. Nemohou jaksí prezentovat výsledky své práce, což jim brání v pracovním postupu. Bližší pohled by možná rozkryl nejen prožitky oidipského období – jenom velcí mají nárok na dospělé ženy a jiné slasti – ale také chlapecké přání obdivovat otce, který se jevil jako nedostačivý a jemuž vlastní inhibice znemožnily profesní úspěch. Takový muž vybavuje kolegy vlastním intelektuálním potenciálem, mohutně je podporuje a vlastně jim slouží. Nahrazuje si tak své dětské zklamání. Vytváří si otcovskou postavu hodnou obdivu, kterému obětuje vlastní růst a současně opakuje otcovu profesní impotenci. Taková konstelace oidipského konfliktu obsahuje i pocity viny za nevědomá a zakázaná přání otci ukrást jeho potenci a privilegia. Pocity viny prohlubují jeho neúspěšnou roli a připravují ho o vlastní myšlenky.

V běžném životě potkáváme arogantní osoby. Důvodů k aroganci je bezpočet a neuspokojivě dořešená oidipská situace může k arogantním tendencím přispívat. Někteří chlapci z oidipské situace vycházejí jako malí oidipští vítězi: s iluzí, že triumfálně získali matku pro sebe. Přesto se vnitřně nepřestávají stydět za to, že ve vztahu k rodičům byli a zůstávají pouhými dětmi. Tento pocit nepatřičného studu určuje jejich dospělý život. Aby se nemuseli cítit být „malými spratky“, mají nadlidskou povinnost konat neobyčejné věci, být „tím nejlepším“ a dělat „díry do světa“ (Mikota, 2002). Jsou hluboce přesvědčení, že jim nepatří všechna privilegia dospělých a nebýt mimořádný pro ně znamená stát se „obyčejným malým smradem“.

Psychoanalytické modely pomáhají vysvětlit chování a vztahy, které svou povahou nejsou zdaleka psychoterapeutické: rodinné a partnerské vztahy, nepatologický duševní vývoj a vývojově přiměřenou pedagogiku, vztahy v justici, soudnictví nebo politickém životě.

Mimořádně zdařilý sborník Huffingtonové et al. (2005) shrnuje více než padesátiletou tradici Tavistocké konzultační služby v Londýně, která se zaměřuje na dosažení změn v organizacích. Poskytuje poradenské služby s psychoanalytickou orientací a zkoumá nevědomé pozadí skupinových procesů ve vládních i nevládních organizacích, průmyslových a obchodních společnostech, ve zdravotnických zařízeních nebo na poradách. Zajímá je, proč jsou pracovní prostředí neproduktivní, netvořivá a co vše je sabotuje. Re-inscenace oidipálních fantazií vyloučených dětí jsou příkladem paralyzující dynamiky na pracovišti. Trojúhelníkové uspořádání může symbolicky tvořit vedoucí (otcovská postava), organizace (mateřský objekt) a zaměstnanci (děti), kteří bedlivě sledují, zda není některý z nich milován a preferován více než ostatní. Vedoucí musí snášet i neprokazatelná obvinění, že je autokratický a dětem (podřízeným) neposkytuje, co potřebují. Zaměstnanci potom cítí oprávněnost organizaci také nedávat, co by si zasloužila. Ať již je vedoucí muž nebo žena, může čelit závisti těch, kteří by rádi zaujali jejich místa. Odehrávají přání odstranit otce a přivlastnit si matku. Přirozeně, někdy je výměna vedoucích na místě. Zde se zaměřuji

především na nevědomou rovinu vztahů, ve které ožívají prožitky spjaté s oedipickým komplexem.

Výzkum a psychoanalýza

„V psychoanalýze existovalo od samého jejího začátku *spojení mezi léčbou a výzkumem*, poznání přinášelo úspěch, nešlo léčit, aniž bychom poznávali něco nového, každé poučení přinášelo blahodárný účinek“ (Freud, 1927 in Thöma, Kächele, 1993). Psychoanalýza se rozvinula v úsilí zmírnit duševní útrapy. Psychoanalytické údaje se neodvozují z přímého pozorování lidského chování v každodenním životě, ale z terapeutického vztahu objeveného Freudem. Když Freud přestal své pacienty hypnotizovat a podporoval je v tom, aby bez jakýchkoli překážek povídali, zavedl nový typ dlouhodobého lidského vztahu. Aktivizoval tak velký počet zcela neočekávaných procesů, které se psychoanalytická teorie pokouší vysvětlit. K modelům duševního fungování dospěly generace psychoanalytických kliniků intenzivním studiem myšlenek, pocitů a způsobů vztahování v intenzivním psychoterapeutickém vztahu.

Lidská mysl však není hydraulický stroj a přírodovědecký způsob není přiměřený, jak ji zkoumat. Navzdory obtížím se záznamem psychoterapie a stále chabému důkaznímu základu léčby se empirický a koncepční psychoanalytický výzkum zdárně rozvíjí (Fonagy P, Target M, 2005). Velkou část jevů v psychoanalytické léčbě lze zachytit standardním psychoterapeutickým výzkumem. V tomto smyslu je psychoanalýza vědecky zkoumatelná i zpochybnitelná, byť nemůže ze své podstaty vyhovět všem nárokům pozitivistické vědy. Nedokáže například naplnit zásadu opakovatelnosti, neboť pacient se interakcí mění a mění také svého terapeuta. Zájemci o kvalitně provedený psychoanalytický výzkum mohou nahlédnout do publikovaných studií (Leuzinger-Bohleber, 1999; Sandell, 2000; Fonagy, 2001).

Poznatky kognitivní vědy ukazují, že mozek z větší části pracuje mimo vědomí. Víme nyní, že zapojuje nejen implicitní paměť, ale také implicitní aspekty rozhodování, řešení problémů a další kognitivní funkce. Psychoanalytická pozice zůstává jedinečná v tvrzení, že motivace a pocity mohou být nevědomé. Nevědomé zpracování emočních informací se liší od vědomého zpracování neurologicky, fyziologicky a také svými důsledky v chování (Fonagy, Target, 2005). Psychoanalýza pracuje s představou tzv. primárního a sekundárního procesu myšlení. Velmi stručně řečeno má člověk k dispozici jednak sekundární proces, jak nakládat se svými myšlenkami. Vládne v něm logika a protiklady se vylučují. Proces myšlení je vyjádřitelný slovy a proto je popsateľný. Někdy se mu také říká myšlení vědecké. Má nevýhodu, je to proces pomalý. Primární proces je intuitivní, vychází z pocitů, nestará se o vnitřní kohezi myšlenek. Pracuje se zkratkou, symbolem, náznakem, věci v něm platí současně, ačkoli jsou protichůdné. Je nepřesný, ale rychlý a hodně emoční. Nedá se říci, že by některý z obou procesů byl kvalitnější, oba jsou imanentní součástí lidské psychiky a oba člověk intenzivně využívá (Borecký, 2000).

Pravidla hry v rámci vědeckého a akademického průmyslu nejsou stavěná pro výzkum všech jevů v psychoanalýze. Ritualizované, automatizované a místy komercializované postupy medicíny založené na důkazech vesměs zachycují méně komplexní kauzální souvislosti. Metody statistického ověření odvozené od lineární matematiky a jednoduchých modelů pravděpodobnosti ovšem nepostihují to podstatné, co se děje v psychoanalýze (Fonagy, 1982). Díky teorii chaosu víme, že složité interaktivní systémy se zpětnou vazbou nepasují do jednoduchých zákonů pravděpodobnosti, ale mají svoji vlastní matematiku. Opakující se vzorce, které vyjadřují podstatu chaosu, se nazývají fraktály². Můžeme říci, že se

---

² Kognitivní obvykle zahrnuje všechny formy a způsoby lidského poznávání, od vnímání a jednání až po řeč a myšlení. Ke kognitivním duševním funkcím patří například paměť, pozornost, časově organizující a plánovací funkce. Důležitým mezníkem kognitivního vývoje dítěte je užívání řeči jako symbolu a symbolického myšlení přibližně od 2. roku života.

v psychoterapii potýkáme s opakujícími vzorci, psychickými fraktály. Je nesmyslné popsat a předvídat komplexní systémy, které určují počasí, běžnými matematickými metodami. Také na lidskou mysl, podobně jako na počasí, působí rozmanité interaktivní vlivy. Pacient sám sehrává aktivní roli a terapeutická interakce souvisí s mnohými procesy na straně terapeuta i pacienta, které do sebe zapadají nebo nezapadají (Timulák, 2005). Zdráhavost meteorologů a psychoanalytiků používat jednoduché statistické modely užívané například v medicínském výzkumu nevyjadřuje jejich ignoranci, ale složitost předmětu, kterým se zabývají.

Psychoanalýza je nejen empiricky hodnotitelná, ale patří také k hermeneutickým postupům a systematicky zkoumá osobní psychické významy. Je také žitou emoční zkušeností, kterou nelze zcela přeložit, přepsat, zaznamenat, vysvětlit nebo slovy vypovědět (Ogden, 2004). Jakákoliv snaha o popis psychoanalýzy se nezbytně zakládá na čtenářově vlastní zkušenosti s psychoanalýzou. Daly by se napsat celé svazky o psech, pokud však čtenář nikdy živého psa neviděl, nebude vědět, co je to pes (Ogden, 2004). Objevený osobní význam nelze číselně zachytit podobně jako je matematicky obtížné znázornit postoje nebo mravní hodnoty.

Teorie byla u Freuda vždy zakotvená v klinické práci. Oidipický komplex podobně jako většina psychoanalytických koncepcí vychází z dynamických interakcí terapeuta a pacienta. Terapeutovy intervence odvozené z psychoanalytické teorie například regulují úzkosti pacienta (a někdy také terapeuta), podporují schopnost symbolizace a zachycují méně vědomé a obvykle vytěšňované souvislosti. Psychoanalytické termíny přispívají k terapeutické funkci. Současně popisují, vysvětlují a zprostředkovávají porozumění. Hodnota psychoanalytického výkladu neleží v jeho objektivitě nebo správnosti, ale ve schopnosti otevřít nové formy zkušenosti a umožnit pacientovi, aby přikládal hlubší a širší smysl vlastním aktivitám (Mitchell, Blacková, 1999). Literární, jazykový nebo racionálně logický rozbor psychoanalytických teorií se stává problematický, pokud nezohledňuje zkušenost terapeutického procesu. Bylo by férové, kdyby hlasatelé nevědeckosti psychoanalýzy vzali vážně koncepční a metodologické svízele tohoto jedinečného oboru a připustili, jak těžké je „být vědcem přes city, přes lásku i přes nenávisť“ (Borecký, 2000). Je povzbudivé, že se zdárně rozvíjí a nabývá na významu metodologie kvalitativního výzkumu.

Na druhou stranu před psychoanalytickými kliniky a výzkumníky stojí rozsáhlá koncepční práce, „rozbalení“ matoucích pojmů a vyjasnění vztahu teorie a klinické praxe. Psychoanalýza jako věda a klinická profese se z pokusu být „vědeckým světovým názorem“ nebo druhem víry postupně vymaňuje, ale občas mu také podléhá. Psychoanalytici trpí přesvědčením, že všemu rozumí. Nelze jim ale upřít, že se zasloužili o potření dvou nebezpečných pověr: materialismu popírajícího existenci duše a pozitivismu, který upírá psychologům právo hovořit o předmětech, které se nacházejí mimo zkušenost (o tzv. teoretických objektech) (Bocheňski, 2000).

Závěr

Psychoanalýzu lze z dálky vnímat jako „pradlenu spodního prádla“, která je zaujatá zvráceností člověka a umanutě odhaluje jeho temné choutky. Je těžké někdy uvěřit, že se bizarní, cizí a neuvěřitelné psychoanalytické představy váží na konkrétní lidskou zkušenost a nejsou pouze smyšleným výplodem bohaté fantazie psychoanalytiků. Psychoanalýza pomáhá spojovat různé oblasti zkušenosti: minulost a přítomnost, spánek a bdění, myšlení a cítění, tělesné a psychické, vztahové prožitky a nejprivátnější fantazie (Mitchell, Blacková, 1999). Každá psychoanalytická formulace představuje snahu pochopit a zachytit určitou část lidské zkušenosti a aspekt fungování lidské psychiky v nejširším slova smyslu, včetně nevědomé úrovně. Patří sem i teorie oidipského komplexu, která se v klinické praxi nadále ukazuje jako užitečná a inspirující (Mahler, 2001).

V Čechách vůči psychoanalýze v minulosti převládaly ambivalentní, rezervované a zdrženlivé postoje. Odborná psychologicko-psychiatrická, kulturní i obecně vzdělaná veřejnost zaujímala skeptická, výjimečně nekriticky obdivující stanoviska. Také psychoanalytici a psychoanalytičtí terapeuti rozhodnou o dalším směřování této nesnadno uchopitelné disciplíny. Pokračující publikační, vzdělávací, výzkumná, akademická a terminologická ilegalita uzavřeného elitního klubu vyvolenců přispěje k další mýtizaci psychoanalýzy. K její další izolaci povede rovněž podivuhodný nezáměr psychoanalytiků a terapeutů o systematickou prezentaci výsledků své práce.

Budoucnost psychoanalýzy bude záležet i na překonání mezioborové diskvalifikující rivality, dost možná udržované z nevědomých oidipických zdrojů. Spolupráce psychoanalýzy a přílehlých oborů se neobejde bez ochoty psychiatrické, psychologické a psychoterapeutické veřejnosti poslechnout si specifickou zkušenost klinických psychoanalyticky pracujících terapeutů. Interdisciplinární výzkum ztěžuje mechanické vymezování se vůči pavučinami zarůstajícím schémátům o psychoanalýze.

Mohli bychom uvěřit tomu, že něco nepěkného kvasilo pouze v nevědomí našich předků svázaných prudérní měšťáckou morálkou a nás se to v době nezřízeného zveřejňování intimít již jaksi netýká. Porozumění nevědomému životu je však stejně nepohodlné nyní jako před sto lety. Stojí za to připomenout Sigmunda Freuda nejen proto, že jeho klinické postřehy osvobodily sexuální otázku z karantény viktoriánské výchovy. Má smysl se k jeho poznatkům vracet především kvůli tomu, co nás v klinických i neklinických situacích teprve čeká na rozpracování a objevení.

Literatura:

- Bocheňski, J. M.: Slovník filozofických pověr: Praha, Academia, 2000; s. 100.
- Borecký, M.: Sigmund Freud – kontroverzní rodák. Sborník „Židovská Morava, židovské Brno“; 2000.
- Britton, R., Feldman, M., O’Shaughnessy, S. H. The Oedipus Complex Today. Clinical Implications. London: Karnac Books, 1989, s. 84.
- Fonagy, P.: The Integration of Psychoanalysis and Experimental Science: A Review.: *International Review of Psychoanalysis* 9 (1982), s.125-145.
- Fonagy, P., Kachele, H., Krause, R., Jones, E., Perron, R., Lopez, L.: An Open Door Review of Outcome Studies in Psychoanalysis: London, International Psychoanalytical Association 1999.
- Fonagy, P., Target, M.: Psychoanalytické teorie. Perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie: Praha, Portál 2005, s. 308.
- Freud, S.: Sebrané spisy. Spisy z let 1909-1913. Osmá kniha: Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1991, s. 62.
- Freud, S.: Vývoj libida a formy sexuální organizace. 1916. in Sebrané spisy. Přednášky k úvodu do psychoanalýzy. Jedenáctá kniha: Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1991, s. 279.
- Grier F. Oidipus and the Couple. The Tavistock Clinic Series: London, Karnac Books 2005, s.1-8.
- Horneyová, A., Lanyadoová, M. (eds.): Psychoterapie dětí a dospívajících – psychoanalytický přístup: Praha, Triton 2005, s. 73.
- Horneová, A.: „Přestaň, nebo uvidíš!“/ „Necháš toho?!“. Vnitřní a vnější svět dospívajícího delikventa: *Revue psychoanalytická psychoterapie*, VIII/1; 2006, s. 33.
- Huffington, C., Armstrong, D., Halton, W., Hoyle, L., Pooley, J.: Working Below the Surface. The Emotional Life of Contemporary Organizations. The Tavistock Clinic Series: London, Karnac Books 2004, s. 7-9.
- Leuzinger-Bohleber, M., Target M. (eds.): Outcomes of Psychoanalytic Treatment: London, Whurr 2002.
- Lucká, L.: osobní sdělení; 2006.
- Mahler, M.: Freudův komplex anebo komplex z Freuda? 2001
<http://www.psychoanalyza.cz/Sources/Articles/Mahler-FreuduvKomplex.asp>
- Mikota, V.:Narcistická zranitelnost v oidipské situaci:*Revue psychoanalytická psychoterapie*,IV/1;2002, s.92,94.
- Mitchell, S.A, Blacková, M.J.: Freud a po Freudovi. Dějiny moderního psychoanalytického myšlení: Praha, Nakladatelství Triton 1999, s. 12, 213.
- Ogden, T. H. The Transitional Oedipal Relationship in Female Development. *International Journal of Psychoanalysis* 68 (1987), s. 485-498.
- Ogden, T. H.: This art of psychoanalysis. Dreaming undreamt dreams and interrupted cries: *International Journal of Psychoanalysis*, 85 (2004), č. 4, s. 857-877.

Sandell, R, Blombeg, J., Lazar, A., Carlsson, J., Broberg, J., Schubert, J.: Varieties of long-term outcome among patients in psychoanalysis and long-term psychotherapy: a review of findings in the Stockholm outcome of psychoanalysis and psychotherapy project. *International Journal of Psychoanalysis* 81 (2000), s. 921-943.

Thomä, H., Kächele, H.: Psychoanalytická praxe: Hradec Králové, Mach 1993, s. 1.

Timuřák, L.: Současný výzkum psychoterapie: Praha, Nakladatelství Triton 2005, s. 165.

Tischlerová, L.: Zdravý psychický vývoj – mýtus nebo realita?: *Revue psychoanalytická psychoterapie*, VIII/1; 2006, s. 14.

© Revue psychoanalytická psychoterapie